
**ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՒՅԹ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅԱՆ
ՍԱՀՄԱՆՄԱՆ ՇՈՒՐՁ**

ԿՆՑԱԶ ՍԱՐՈՑԱՆ

Հետսառըպատերազմյան աշխարհակարգում, ի թիվս այլ իրողությունների մի շարք երկրների քաղաքական օրակարգի գերակա խնդիր հռչակվեց ժողովրդավարական քաղաքական համակարգի կառուցումը: Այս համատեքստում հատկապես հետխորհրդային երկրների, որոնք մասնագիտական գրականության մեջ առավելապես հայտնի են որպես անցումային հասարակություններ, հասարակական-քաղաքական դիսկուրսում ավելի արդիական են դառնում քաղաքացիական մշակույթ հասկացության շուրջ դիտարկումները:

Քաղաքացիական մշակույթի և նրան առնչվող երևույթների ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս ոչ միայն մեկնաբանել հասարակական գիտակցության մեջ տեղի ունեցող փոփոխությունները, այլ նաև վեր հանել և բացատրել սոցիումի քաղաքական կյանքում տեղ գտած մի շարք բացասական երևույթներ և խնդրահարույց իրավիճակներ: Մյուս կողմից, հանդես գալով որպես անձի սոցիալականացման գործընթացն ապահովող երևույթ, քաղաքացիական մշակույթը դառնում է հասարակական փոփոխությունները չափող կարևորագույն գործիք: Քաղաքական համակարգի ժողովրդավարացման, հասարակության գաղափարական կողմնորոշիչների փնտրտուքների, քաղաքական գործընթացներին հասարակության մասնակցության, դրանց ձևերի և արդյունավետության խնդիրների համատեքստում կամա թե ակամա կարևորվում են քաղաքացիական մշակույթի շուրջ ուսումնասիրությունների արդիականությունը և անհրաժեշտությունը:

Քաղաքացիական մշակույթի հիմնախնդրի նկատմամբ մասնագիտական գրականության մեջ ուշադրությունը պայմանավորված է նաև աշխարհում տեղի ունեցող աշխարհաքաղաքական և հատկապես սոցիոմշակութային ընդհանուր տեղաշարժերով, աշխարհի գլոբալացման գործընթացի և դրանից ածանցվող նոր միտումների այլևս օբյեկտիվ իրականություն լինելու հանգամանքով:

Այս համատեքստում քաղաքացիական մշակույթ հասկացության ուսումնասիրությունը հնարավորություն է ընձեռում ավելի խորը պատկերացում կազմելու հատկապես ժողովրդավարացման տեսանկ-

յունից անցումային փուլում գտնվող քաղաքական համակարգերի գործառության և ժամանակ առ ժամանակ նկատվող խափանման պատճառների, քաղաքական իշխանության որդեգրած բարեփոխումների հաջողության կամ տապալման պատճառների, լայնածավալ սոցիալական փոխակերպումների էության և այս կամ այն հասարակության կարիքներն ու պահանջները բավարարելու կամ չբավարարելու պատճառների, ինչպես նաև քաղաքացիների քաղաքական վարքի և դրա հիմքում ընկած շարժառիթների մասին:

Առնվազն վերջին երկու տասնամյակում՝ ժողովրդավարացման հերթական ալիքի ավարտից հետո, քաղաքացիական մշակույթ հասկացությունը քննության է առնվում բոլոր այն դեպքերում, երբ անհրաժեշտություն է առաջանում հասկանալու, թե ինչու միննույն քաղաքական ինստիտուտները տարբեր երկրներում տարբեր կերպ են աշխատում, ինչու այս կամ այն քաղաքական նորարարություն ենթադրող նախաձեռնությունները մի տեղում մեծ հաջողություն են գտնում հասարակության շրջանում, իսկ մեկ այլ դեպքում տեղիք են տալիս ընդգծված հասարակական դժգոհության: Մյուս կողմից՝ այդ նույն վերջին երկու տասնամյակում թվում էր, թե հասարակական-քաղաքական կյանքում տեղի ունեցող բոլոր փոփոխությունները պետք է ծավալվեն և ընթանան գերազանցապես ժողովրդավարություն հասկացության և դրա տրամաբանությունից բխող երևույթների շրջանակներում: Սակայն արդի գործընթացները, ինչպես օրինակ՝ Մերձավոր Արևելքում «Իսլամական պետություն» ծայրահեղական խմբավորման ի հայտ գալն ու որոշակի քաղաքական դերակատարում ստանձնելը, մի շարք երկրների հասարակական տրամադրություններում գնալով գլուխ բարձրացնող ազգայնական, ծայրահեղական դրսևորումները ցույց են տալիս, որ գործ ունենք բոլորովին նոր իրավիճակի հետ: Արդյոք այս նոր զարգացումները առաջընթացի պայման համարվող ժողովրդավարության գաղափարից տարբերվող և վնասակար անոմալիա՞ են, առաջադեմ մարդկությանն ուղղված լուրջ վտա՞նգ, թե՞, այդուհանդերձ, այն ևս զարգացման ուղի է, որը համապատասխանում է այդ ճանապարհին ընտրած հանրույթների և քաղաքական խմբավորումների սոցիոմշակութային առանձնահատկություններին, ուստի այն ընդունելի մոդել է վերջիններիս համար: Ի վերջո, երևույթների այս համախումբը դժվար է բացատրել միայն իշխանության ձգտելու, այն նվաճելու և պահպանելու խնդրով: Հետևաբար, այս համատեքստում ևս անհրաժեշտություն է առաջանում նորովի անդրադառնալ քաղաքացիական մշակույթի ձևավորման, կայացման ընթացակարգերին:

Ժամանակակից քաղաքական գիտության մեջ գոյություն ունի քաղաքացիական մշակույթ հասկացության սահմանումների բավա-

կան լայն շրջանակ: Այս առումով պետք է նկատել, որ վերջին հասկացությունը առավելապես քննության է առնվում ավելի լայն քաղաքական մշակույթ հասկացության համատեքստում: Քաղաքացիական մշակույթը՝ որպես մշակույթի առանձին տարատեսակ, առաջին անգամ դիտարկվել է ամերիկացի գիտնական Չարլզ Մերիամի կողմից՝ 1928-1938 թթ. «The Making of Citizens» քաղաքացիական կրթությանը վերաբերող դասընթացներ¹: Քաղաքական մշակույթի հիմնահարցի ուսումնասիրության մեջ կարևոր նշանակություն է ունեցել 1956 թվականին հրատարակված Գ. Ալմոնդի և Ս. Վերբայի համատեղ՝ աշխատությունը²: Հիմնահարցի հետազոտության տեսական հայեցակարգերի մշակման մեջ իրենց ավանդն են ունեցել Լ. Փայր, Ս. Լիփսեթը, Ս. Վերբան, Ս. Հանթինգտոնը, Ե. Վյատրը, Կ. Օպալեկը, Է. Բատալովը, Կ. Հաջինը և ուրիշներ, որոնց ուշադրության կենտրոնում են եղել հիմնականում քաղաքական մշակույթի ուսումնասիրության տեսամեթոդաբանական խնդիրները:

Չնայած քաղաքացիական մշակույթի վերաբերյալ տեսական լայն անդրադարձների առկայությանը՝ միննույն ժամանակ պետք է նկատել, որ արդի քաղաքական գիտության մեջ դժվար է գտնել այս հասկացության սպառիչ սահմանում: Իսկ գոյություն ունեցող սահմանումներից շատերի դեպքում էլ դժվար է հստակ պատկերացում կազմել նախ քաղաքական և քաղաքացիական մշակույթների տարբերության և ապա դրանց էության ու բնորոշ գծերի մասին³:

Սահմանումների և մոտեցումների նման լայն շրջանակի առկայությունը կարող է բացատրվել նաև այն հանգամանքով, որ քաղաքական մշակույթ հասկացության դեպքում իրականում գործ ունենք երկու՝ իրենց բովանդակությամբ բավական բարդ և տարողունակ հասկացությունների հետ, ինչպիսիք են մշակույթը և քաղաքականությունը: Առհասարակ պետք է նկատել, որ մշակույթը ներկայացվում և ուսումնասիրվում է առավելապես որպես մարդկային գործունեության առանձնահատուկ եղանակ, որպես այնպիսի մեխանիզմների և միջոցների համակարգ, որոնց գործառությունը կոչված է ապահովելու մարդկային գործունեությունը⁴: Դժվար չէ նկատել, որ թերևս մշակույթի հենց այս ըմբռնումն էլ ընկած է քաղաքական մշակույթի էության հիմքում:

¹ Տե՛ս **Merriam Ch.** The Making of Citizens// Teachers College Press 1960, // էջ 5:

² Տե՛ս **Almond G., Verba S.** The Civic Culture. Political Attitudes and Democracy in Five Nations, 1963, էջ 2:

³ Տե՛ս **Alexanyan A. S.** Post-Soviet social partnership: the political and civilarchic dimensions of social responsibility // Central Asia and the Caucasus: Journal of Social and Political Studies, 2010, vol.11, Issue 4, էջ 126-137, նաև՝ **Алексанян А. С.** Цивилиархические основы демократизации политического режима в Армении // «Центральная Азия и Кавказ». Журнал социально-политических исследований. Том 14, вып. 3, 2011, էջ 132-145:

⁴ Տե՛ս **Маркарян Э. С.** О генезисе человеческой деятельности и культуры. Ер., 1973, էջ 14:

Քաղաքականության և մշակույթի փոխկապվածությունը, իր առանձնահատկություններով հանդերձ, արտացոլվում է հենց քաղաքական մշակույթի մեջ: Իր հերթին քաղաքականությունը սահմանվում է որպես քաղաքական հարաբերությունների ոլորտում իրացվող կոնկրետ գործողություն: Այս դեպքում արդեն քաղաքական մշակույթը հանդես է գալիս որպես այդ գործունեության բնութագրման, ընկալման աստիճան:

Առհասարակ, քաղաքացիական մշակույթ հասկացության շուրջ դատողություններ անելիս առաջին հերթին անհրաժեշտ է քննության առնել դրա էությունը: Նման մոտեցումը հրամայական է այնքանով, որ հնարավորություն է տալիս ավելի հստակ պատկերացում կազմելու այն մասին, թե այս երկու հասկացություններից բովանդակային առումով որն է առավել լայն, կամ, այլ կերպ ասած, ինչպիսին է այդ երկու հասկացությունների հարաբերակցությունը: Արդյո՞ք մեկը ենթադրում է մյուսի գոյությունը, կամ հարցերի որոշակի շրջանակ քննարկելիս ո՞ր դեպքում է ավելի նպատակահարմար դիտարկումներ անել քաղաքական մշակույթի լույսի ներքո և ո՞ր դեպքում՝ քաղաքացիական մշակույթ հասկացության:

Արդեն նշեցինք, որ մասնագիտական գրականության մեջ գոյություն ունեն քաղաքական մշակույթ հասկացության բազմաթիվ սահմանումներ: Որոշակի հստակ պատկեր ունենալու համար, օրինակ, ռուս հետազոտող Ի. Ն. Գումերովը քաղաքական մշակույթի սահմանումները բաժանում է չորս հիմնական խմբի՝ 1. օբյեկտիվ, 2. էվրիստիկական, 3. համընդգրկուն, 4. սուբյեկտիվ կամ հոգեբանական: Ըստ այդմ՝ առաջին խմբի սահմանումներում քաղաքական մշակույթը առավելապես ընկալվում է որպես քաղաքական համակարգի անդամների վարքի ստանդարտներ, որոնցից շեղումը բերում է իշխանության կողմից սահմանված պատժամիջոցների: Երկրորդ խմբի սահմանումների դեպքում քաղաքական մշակույթը հանգեցվում է քաղաքական կողմնորոշումների գաղափարին: Համընդգրկուն սահմանումների պարագայում շեշտադրվում են քաղաքական մշակույթի մեջ բովանդակային բաղադրիչները, ինչը, սակայն, միաժամանակ հնարավորություն չի ընձեռում սահմանելու քաղաքական մշակույթի ընդհանուր բնորոշիչները: Սուբյեկտիվ կամ հոգեբանական բնույթի սահմանումների դեպքում արդեն քաղաքական մշակույթը հանդես է գալիս որպես ինչպես անհատին, այնպես էլ քաղաքական համակարգի անդամներին բնորոշ դիրքորոշումների, համոզմունքների և կողմնորոշումների համակարգ: Սույն մոտեցումը ընդունում են նաև Կ. Օպալեկը և Ե. Վյատրը: Վերջինս, քաղաքական մշակույթ հասկացության մեջ զետեղում է նաև քաղաքականության վերաբերյալ գիտելիքները, քաղաքական երևույթնե-

րին գնահատողական վերաբերմունքը, քաղաքական դիրքորոշումների զգացմունքային կողմը և տվյալ հասարակության մեջ ընդունված քաղաքական վարքի ձևերը⁵: Քաղաքական մշակույթի մեջ վարքի մոդելների վրա է շեշտը դնում նաև Է. Յ. Բատալովը՝ քաղաքական մշակույթը սահմանելով որպես պատմականորեն ձևավորված և հարաբերականորեն կայուն վարքի ձևերի համակարգ⁶: Այս համատեքստում Ն. Մ. Կեյզարովը նույնպես քաղաքական մշակույթ ասելով հասկանում է «քաղաքական գիտելիքների, քաղաքական նորմերի և գործունեության նորմերի ամբողջականություն»⁷:

Կանադացի հետազոտող Պրեստոուսը քաղաքական մշակույթը բնորոշում է որպես «արժեքներ և ինստիտուցիոնալ կառույցներ»⁸: Վերջինս քաղաքական մշակույթ հասկացության մեջ ներառում է նաև քաղաքականության նկատմամբ զանգվածների վերաբերմունքը, քաղաքականությանը մարդկանց մասնակցությունը, քաղաքականության արդյունավետության ընկալումը քաղաքացիների կողմից և դրանից օտարվածությունը, քաղաքական էլիտաներին վերագրվող օրինականությունը, ինչպես նաև հասարակական համակարգի և նրա տարբեր ենթահամակարգերի ներսում քաղաքականության բնույթն ու հիմքը:

Մասնագիտական գրականության մեջ հանդիպում են նաև քաղաքական մշակույթ հասկացության այլ սահմանումներ, ինչպես օրինակ, Լ. Փայի և Պուտնամի առաջարկած մոտեցումներն են: Վերջիններս քաղաքական մշակույթ հասկացության մեջ ներառում են մոտավորապես այն ամենը, ինչը վերաբերում է «քաղաքական գաղափարախոսություն, ազգային բնավորություն և ոգի, ազգային քաղաքական հոգեբանություն և ազգի հիմնարար արժեքներ, քաղաքական համակարգ» կատեգորիաներին:

Խոսելով քաղաքական մշակույթի սահմանումների մասին՝ նկատեցինք, որ ժամանակակից քաղաքագիտության մեջ առավել հաճախ հանդիպողը սահմանումների այսպես կոչված հոգեբանական կամ սուբյեկտիվ համախումբն է, որի դեպքում քաղաքական մշակույթը առավելապես բնորոշվում է որպես քաղաքական համակարգի նկատմամբ անհատների կամ խմբերի դիրքորոշումների, պատկերացումների, գնահատականների և դրանցով պայմանավորված վարքի ձևերի ու մոդելների, ինչպես նաև արժեքների որոշակի համակարգ: Այլ կերպ աս-

⁵ Տե՛ս **Вятор Е.** Социология политических отношений. М., 1979, էջ 259-260:

⁶ Տե՛ս **Баталов Э. Я.** Политическая культура современного американского общества, էջ 25:

⁷ **Кейзаров Н. М.** О соотношении категорий «власть» и «политическая культура» // "Советское государство и право", 1983, № 1, էջ 78:

⁸ **Бурлацкий Ф. М., Галкин А. А.** Современный Левиафан: очерки политической социологии капитализма. М., 1985, с. 199.

սած՝ շեշտը առավելապես դրվում է իրացվող քաղաքականության նկատմամբ գոյություն ունեցող սուբյեկտիվ, անհատական-հոգեբանական ընկալումների վրա: Պետք է նկատել, որ սույն մոտեցմամբ քննարկումներից դուրս են թողնվում քաղաքական մշակույթի և քաղաքական ինստիտուտների կապի, փոխազդեցության խնդիրները, ինչը ինքնին կարևոր է թեկուզև ընդհանուր քաղաքական գործընթացի տեսանկյունից: Այս առումով առավել ընդունելի կարելի է համարել, օրինակ, ռուս հետազոտող Է. Բատալովի մոտեցումը, որտեղ հեղինակը քաղաքական մշակույթի բաղկացուցիչների շարքում, բացի սուբյեկտիվ-անհատական ընկալումներից, շեշտադրում է այն հանգամանքը, որ «քաղաքական մշակույթը նաև քաղաքական ինստիտուտների և դրանց կողմից ձևավորվող համակարգերի գործառնման մոդել է, որն էլ իր հերթին դրսևորվում է քաղաքական գործընթաց նախաձեռնող քաղաքական սուբյեկտների անմիջական գործունեության մեջ՝ այս կերպ ապահովելով հասարակության քաղաքական կյանքի հետագա էվոլյուցիան»⁹:

Եթե փորձենք ի մի բերել քաղաքական մշակույթի առկա սահմանումները, ապա կարելի է նկատել, որ քաղաքական մշակույթը տվյալ հասարակության քաղաքական համակարգի նկատմամբ ունեցած անհատական կամ խմբային մակարդակում ձևավորված գիտելիքների, պատկերացումների, կողմնորոշումների, արժեքների հարաբերականորեն կայուն մի համակարգ է, որտեղ վերը թվարկված բաղադրիչները հանդես են գալիս որպես մարդկանց քաղաքական կյանքին մասնակցության հիմքեր, նրանց քաղաքական վարքը պայմանավորող շարժառիթներ: Անկախ քաղաքական համակարգի բնույթից՝ ժողովրդավարական է այն, թե՛ ոչ, քաղաքական մշակույթը միշտ առկա է որպես քաղաքական հարաբերությունների ոլորտում իրացվող կոնկրետ գործողության՝ քաղաքականության, բնութագրման, գնահատման և ընկալման աստիճան:

Քաղաքական մշակույթ հասկացությանը վերը կատարած թեկուզև հպանցիկ անդրադարձը պատահական չէ այն առումով, որ գրեթե բոլոր դեպքերում էլ քաղաքացիական մշակույթ հասկացության շուրջ դատողությունները արվում են քաղաքական մշակույթ հասկացության համատեքստում: Առանց հաշվի առնելու քաղաքական մշակույթ երևույթի առանձնահատկությունները հնարավոր չէ համակողմանի պատկերացում կազմել քաղաքացիական մշակույթ հասկացության մասին¹⁰:

⁹ Баталов Э. Я., նշվ. աշխ., էջ 116-117:

¹⁰ Տե՛ս **Ս. Ս. Ալեքսանյան**, Քաղաքացիական ժողովրդավարական որպես քաղաքացիավարական գործոն // «Բանբեր Երևանի համալսարանի. Միջազգային հարաբերություններ, Քաղաքագիտություն», 2013, № 141.6, էջ 24-34, նաև **Алексанян А. С.** К вопросу о взаимоотношениях цивилиархии и глобализации // Բանբեր Երևանի համալսարանի, 2002, № 1, էջ 115-125:

Այսպես՝ ամերիկյան հեղինակներ Ալմոնդը և Վերբան քաղաքացիական մշակույթը սահմանում են որպես այնպիսի բաղադրյալ քաղաքական մշակույթ, որտեղ առավելապես գերակշռում է քաղաքական մշակույթի մասնակցային տիպը: Հեղինակների սահմանումից կարելի է եզրակացնել, որ քաղաքացիական մշակույթը, լինելով բաղադրյալ քաղաքական մշակույթ, ձեռք է բերում մի շարք բնութագրեր, որոնք այն դարձնում են այնպիսի քաղաքական մշակույթ, որն ավելի է համապատասխանում հենց ժողովրդավարական քաղաքական համակարգին: Քաղաքացիական մշակույթի հատկանիշները բացահայտող այդ բնութագրիչների շարքում առավել կարևորն այն է, որ արդեն քաղաքացիական մշակույթ կրող անձը ոչ թե անընդհատ ակտիվ, ինչպիսին նրանից պահանջում է լինել քաղաքական մշակույթը, այլ պոտենցիալ ակտիվ քաղաքացի է: Այս բանաձևի վրա է հիմնված քաղաքացիական մշակույթի կարևորագույն մեխանիզմներից մեկը, որը նպաստում է հասարակության մեջ ժողովրդավարական ինստիտուտների ոչ թե հռչակագրային, այլ իրական գործունեությանը: Մեխանիզմի տրամաբանությունը հետևյալն է. երբ երկրի հասարակական-քաղաքական կյանքում «ամեն ինչ կարգին է», քաղաքացիական մշակույթ կրող անձը քաղաքականապես պասիվ է, իսկ այդ պասիվությունն էլ թույլ է տալիս, որ քաղաքական վերնախավերը իրականացնեն իրենց գործառույթը՝ կառավարեն պետությունը: Մակայն, երբ երկրում ի հայտ է գալիս քաղաքական, տնտեսական կամ, օրինակ, լայնածավալ հասարակական այնպիսի իրավիճակ, որն ունի կոնֆլիկտային բնույթ, հարուցում է խնդիր և այդ խնդրի լուծման հասարակական պահանջ կամ արդեն իսկ գոյություն ունեցող լուծման այս կամ այն տարբերակի նկատմամբ հասարակական ընդգծված դժգոհություն, ապա քաղաքացիական մշակույթ կրող անձն ակտիվանում է: Եվ քանի որ նա արդեն իսկ պատկերացում ունի հասարակական-քաղաքական կյանքին մասնակցության ձևերի մասին, իր քաղաքական ակտիվ դիրքորոշումների և կողմնորոշումների հիման վրա արդեն իսկ ներառված է քաղաքացիական տարբեր խմբերում և ցանցերում, տեղյակ է քաղաքականությունից և ունի քաղաքական սուբյեկտայնության զգացողություն, այլ կերպ ասած՝ քաղաքական մշակույթի կրող է, հետևաբար արդեն կարողանում է ձևակերպել իր շահերը, առանձնացնել պահանջները, փոխանցել դրանք քաղաքական վերնախավին և հետամուտ լինել դրանց իրականացմանը: Երբ կոնֆլիկտային իրավիճակը հանգուցալուծվում է, քաղաքացիական մշակույթ կրող անձի ակտիվությունը մարում է, իսկ քաղաքական գործընթացները վերադառնում են բնականոն վիճակին:

Քաղաքացիական մշակույթում երկրորդ հիմնական մեխանիզմը վերաբերում է քաղաքական վերնախավի մեջ գոյություն ունեցող «ժո-

դովրդավարական առասպելին»: Որպես կանոն՝ այս մշակույթը կրող քաղաքական վերնախավերը հավատում են, որ հասարակության լայն շրջանակներ ունեն քաղաքական սուբյեկտայնություն, այդ իսկ պատճառով էլ քաղաքական որոշումներ ընդունելիս և իրացնելիս նկատի են առնում հասարակությունից եկող արձագանքները:

Հաշվի առնելով քաղաքացիական մշակույթ հասկացության մեկնաբանման այս մոտեցումը՝ պետք է նկատել, որ դրա մասին առավել ընդգրկուն պատկերացում են տալիս հատկապես մասնագիտական այն անդրադարձները, որոնցում քաղաքացիական մշակույթ հասկացությունը դիտարկվում է հենց քաղաքացիականություն հասկացության համատեքստում՝ միաժամանակ շեշտադրելով քաղաքացիական կյանքի և այդ հիմքով կառուցվող քաղաքացիական հասարակության հետ քաղաքացիական մշակույթի ունեցած անմիջական կապը, այս երկու հասկացությունները միմյանցով փոխալայնմանավորելը: Այսպես, Ա. Պ. Կոչետկովի դիտարկմամբ՝ քաղաքացիական մշակույթ հասկացության մեջ մեկտեղվում են քաղաքական, իրավական, բարոյական, գեղագիտական, մշակութային արժեքներ, որոնք մարդու համար հիմք են գիտակցելու իր քաղաքական իրավունքները, ինչպես նաև պետության և հասարակության առջև ունեցած պարտավորությունները: «Քաղաքացիական մշակույթը հասարակական կյանքի, քաղաքացիական իրավունքների բազմազանության արտահայտումն է և վճռական ազդեցություն է գործում քաղաքացու սոցիալական կարգավիճակի վրա»¹¹, գրում է Կոչետկովը որը, ի տարբերություն այլ հեղինակների, ավելի հստակորեն է մատնանշում քաղաքացիական մշակույթի կապը քաղաքացիական հասարակության հետ՝ նկատելով, որ այդ հասկացությունը սահմանում է քաղաքացիական հասարակության հիմնաքարային արժեքները:

Քաղաքացիական մշակույթի համանման սահմանում է ներկայացնում Պ. Ա. Սերգիենկոն: Ըստ նրա՝ դա ամենից առաջ մարդու իրավական, քաղաքական, բարոյական բարձր մշակույթի սինթեզ է¹²: Ուսումնասիրելով քաղաքացիական մշակույթ հասկացությունը, Ն. Մ. Կեյզարովը նույնպես այն դիտարկում է որպես «քաղաքացիական կյանքի կառուցվածքային տարր, որն արտահայտում է հասարակության հասունության մակարդակը, քաղաքացիական շահերի ապահովման հարցում առկա հակասությունները հաղթահարելու կարողությունը, ինչպես նաև համատեղ գործողությունների և որոշումների մշակ-

¹¹ Кочетков А. П. О формировании гражданского общества // "Социально-политические науки", 1999, № 1, с. 14-22.

¹² См. u Сергиенко П. А. Массовое политическое сознание: проблемы формирования и развития. Киев, 1997:

ման, իրականացման ձևն ու մեխանիզմները»¹³: Սահմանումից կարելի է ենթադրել, որ Կեյզարովը, քաղաքացիական մշակույթ հասկացությունը դիտարկելով քաղաքացիականություն հասկացության հետ, առավելապես շեշտը դնում է քաղաքացիական մշակույթի՝ որպես քաղաքացիական երկխոսության և համաձայնության մեխանիզմի վրա՝ այդ կերպ քաղաքացիական մշակույթը կապելով քաղաքացիական հասարակության կայունությանը որպես վերջինիս ապահովման կարևոր գործոն:

Քաղաքացիական մշակույթի և քաղաքացիական հասարակության կապի և փոխադարձաբարձրության խնդիրներին է անդրադարձել նաև Յ. Ս. Ռեզնիկը¹⁴: Վերջինս քաղաքացիական մշակույթի կարևորագույն հատկանիշների թվում նշում է քաղաքացիական հասարակության արժեքային կողմնորոշումների ձևավորումը և դրանց խորհրդանշական արտացոլումը հանդիսացող ռացիոնալությունը, բազմակարծությունը և ժողովրդավարությունը:

Խնդիրների այս շարքին են անդրադարձել նաև Ե. Ս. Վիկտորովնան¹⁵, Բ. Ն. Բեսսոնովը¹⁶, Կ. Ս. Հաջիևը¹⁷ և շատ այլ հեղինակներ:

Այսպիսով, սույն աշխատանքի շրջանակներում քաղաքական մշակույթ և քաղաքացիական մշակույթ հասկացությունների բնորոշ գծերի և առանձնահատկությունների քննությունը թույլ է տալիս եզրակացնել՝

- ի սկզբանե ձևավորվելով որպես քաղաքական կյանքի մասին այս կամ այն հասարակության պատկերացումների և ընկալումների հարաբերականորեն կայուն համակարգ՝ քաղաքական մշակույթը բովանդակային առումով ավելի լայն հասկացություն է և որպես այդպիսին միշտ առկա է հասարակության զարգացման գործընթացում:

- Անկախ այն հանգամանքից, թե քաղաքական վարչակարգերից որ տիպն է իշխում տվյալ քաղաքական համակարգում՝ ժողովրդավարակա՞ն, ավտորիտա՞ր, թե՞ խառը, խնդրո առարկա հասարակությանը միշտ բնորոշ է որոշակի տիպի քաղաքական մշակույթ: Այստեղ արդեն կարևորվում է այն հանգամանքը, թե քաղաքական մշակույթը պայմանավորող բաղադրիչներից որն է տվյալ հասարակության մեջ առավել կամ պակաս զարգացած, և այդ բաղադրիչներից որն է գերակայում

¹³ Տե՛ս **Амелин В. Н.** Социология политики. М., 1992, էջ 113:

¹⁴ **Резник Ю. М.** Гражданское общество как объект социологического познания // "Вестн. Моск. ун-та". Сер. 18, 1998, № 2, с. 32.

¹⁵ Տե՛ս **Викторова Е. С.** Становление гражданской культуры в современной России: Философский анализ. Ставрополь, 2004, էջ 26:

¹⁶ Տե՛ս **Бессонов Б. Н.** Гражданское общество: история, сущность, проблемы развития. М., 1998, էջ 289:

¹⁷ Տե՛ս **Гаджиев К. С.** О перспективах демократической государственности в России // "Политические исследования", 1994, № 3, էջ 45-49:

տվյալ հասարակության քաղաքական վարքի և, հետևաբար, քաղաքական կյանքին մասնակցության տեսանկյունից:

- Քաղաքացիական մշակույթ հասկացության պարագայում արդեն գործ ունենք քաղաքական մշակույթի զարգացածության (այսինքն՝ զարգացման առավելապես ժողովրդավարական մոդելին համապատասխանելու) որոշակի մակարդակի հետ:

- Քաղաքացիական մշակույթը կրող հասարակության անդամները ոչ միայն ունեն քաղաքական համակարգի և դրանում իրենց տեղի ու դերի մասին պատկերացումներ, այլ նաև տիրապետում են քաղաքական կյանքին մասնակցության գործուն և արդյունավետ մեխանիզմների, և հասարակության մեջ հստակորեն ուրվագծվում է քաղաքացիական գիտակցության նկատելի բարձր մակարդակ:

- Քաղաքացիական մշակույթ կրող կառավարողների դասը առավելապես հակված է մտածելու, որ հասարակությունը կամ դրա առանձին շերտեր ունեն քաղաքական սուբյեկտայնություն, հետևաբար, քաղաքական որոշումներ ընդունելիս միշտ հաշվի են առնվում դրանցից բխող հասարակական արձագանքները:

Բանալի բառեր - քաղաքական մշակույթ, քաղաքացիական մշակույթ, ժողովրդավարացում, քաղաքական ինստիտուտներ, քաղաքական մասնակցություն, քաղաքական ակտիվություն

КНЯЗЬ САРОЯН – К определению понятия гражданская культура. – В статье рассматриваются концепции политической и гражданской культуры. Сопоставляются подходы разных авторов к основным различиям двух этих понятий. Выдвинута идея, что политическая культура как относительно стабильная система восприятия политической жизни всегда соответствует эволюции социума, причём независимо от политического режима. Подчёркивается, что наличие гражданской культуры способствует установлению в стране демократической модели. Иными словами, когда в обществе разработаны представления о политической системе и своей роли в ней, то неизбежно складываются эффективные механизмы политического участия, созданные на основе этих представлений.

Ключевые слова: *политическая культура, гражданская культура, демократизация, политические институты, политическое участие, гражданская активность*

KNYAZ SAROYAN – On the Definition of the Concept of Civic Culture. – In the article, the reference is made to the concepts, political culture, and civic culture. Through the comparative analysis of different authors' approaches, the article attempts to demonstrate the existing differences in the meanings of the two concepts: political

culture and civic culture. Consequently, the article brings forward the thesis according to which political culture, as a relatively stable system of this or that society's ideas and perceptions on political life, is constantly present in the evolutionary process of that particular society. And this is true notwithstanding the type of regime that rules in that particular society. In case of civic culture the thesis, emphasized in the article, deals with a specific type of regime: a democratic model. To put it otherwise, this is the case, when the representatives of a society do not only possess perceptions on type of political system as well as on their place and role in that system, but on the basis of those perceptions they also possess efficient and effective mechanisms necessary for civic participation.

Key words: *Political Culture, Civic Culture, Democratization, Political Institutions, Political Participation, Civic Activeness*